КОМПЬЮТЕРДИК БИЛИМДИ КЫРГЫЗ ТИЛИНДЕ ОКУТУУНУН УЧУРДАГЫ КӨЙГӨЙЛӨРҮ

Доц., док. А. ӨМҮРАЛИЕВ
Кыргыз-Түрк «Манас» университети, Бишкек
Г. САТАРОВА
Нарын мамлекеттик университети

Учурдун талабына ылайык «Информатика» сабагы ар кандай аталыштар менен жогорку жана орто окуу жайларында өтүлүүдө. Аларга бөлүнгөн сааттардын саны ар башка. Жалпы билим берүүчү окуу жайларда информатика сабагын окутууну төмөнкү класстардан, атап айтканда, 2-класстан баштоо дүйнөнүн өнүккөн өлкөлөрүндө киргизилген жана киргизилип жатат. Биздин билим берүү системибиз Россия менен тыгыз байланышкан. Аларда кабыл алынган жоболор биздин Өлкөдө дагы кабыл алынаарын эске алсак, анда Россияда жалпы орто билим берүү концепциясына ылайык [1] информатика сабагын башталгыч класстардан баштап окутууга даярдыктар көрүлүүдө.

Информатика сабагын мектептерде жана жогорку окуу жайларында кыргыз тилинде окутууга көңүл буруу учурдун талабы, себеби информатика сабагын классик предметтердин катарында кароо компьютердин турмушубуздагы ээлеген орду көрсөтүүдө. Азыркы учурда маалыматтар технологиясына ээ болуу коомдогу профессионалдуулуктун атрибуту көрсөтүп турат. Көп учурда информатика сабагын өтүүдө Бейсик же башка програмдоо тилин, тексти иштетүү же электрондук жадыбалдын, андан жогорлогондору берилиштер базасын башкаруу системин ж.б.у.с. колдонмо програмдык жабдыктарды окутуу менен чектелүүдө. Ал эми маалыматтар технологиясынын негизги түшүнүктөрү көз жаздымда калууда. Ар бир билимдүү коомубуздун мүчөсү компьютердик жана маалыматтык билимдүү болушу зарыл. Макалада информатика сабагын өтүү боюнча програмына токтолбостон, анын терминологиясына болгон оюбузду жана сунуштарыбызды ортого салмакчыбыз.

Информатика сабагын окутуудагы эң эле көйгөйлүү маселе болуп терминдердин алиге чейин калыптанбай келе жатканы эсептелет. Ар мугалим орто окуу жайында болсун, жогорку окуу жайында болсун терминдерди өзүнө ылайыктап жана өзүнүн көз карашы боюнча ылайыктуу деп эсептегендерин киргизип алууда. Ошондуктан бардык информатика сабагынын мугалимдери өзүбүздүн ойлорубуз жана сунуштарыбыз менен мамлекеттик басылмалар аркылуу бөлүшүп туруу учурду талабы. Айтканыбызга ылайык макалада көп кездешкен терминдердин бир бөлүгүнүн кичине сөздүгү келтирилди. Аларга карата окурмандардын пикири биз үчүн өтө маанилилүү жана каалагандар менен маектешүүгө, ал эми керек болсо тартышып бир бүтүмгө келүү менен кыргыз тили жана анын келечеги үчүн керектүү.

Терминдерди кыргызча кабыл алууда кулакка көнө электери кандайдыр одоно сезилген учурлар кездешет, бирок ага карабастан маанилери туура келгендери кабыл алынса убакыт өткөн сайын ал терминге кулак көнүп калат. Мүмкүн болушунча кабыл алынчу терминдерди түшүнүү, эстөө жеңил болгудай вариантын тандап алууга аракеттенүүгө тийишбиз. Орус тилинде эквиваленти болбогон айрым чет элдик сөздөр баштапкы булагы боюнча кабыл алынган, ал эми кыргыз тилинде болсо алардын кээ бириникинин эквиваленти болгондуктан, аларды кыргызча кабыл алуу максатка ылайык. Мисалы, *copy* сөзү орусча *копия, operation system* сөзү *операционная система* ж.б. деп кабыл алынган. Кыргыз тилинде болсо бул сөздөрдүн котормолору бар *(copy— көчүрмө)*, ал эми айрымдарынын аткарган аракеттерине жараша кыргыз тилинде тиешелүү термин ыйгарса болот. Келтирилген *operation system* түшүнүгүнө аткарган иштерине карата *иштетүү системи* деп кабыл алууну сунуш кылат элек. Себеби *operation system* түшүнүгүнө компьютерди иштетүү, атап айтканда киргизүү—чыгарууну, процессти, эсти башкаруу жана администратордук иштер аткаруу туура келет. Ошону менен катар эле иштетүү системи колдонмо жан башка програмдарды дагы иштетет, мына ушул айткандарга негиздеп *иштетүү системи* терминин кабыл алсак туура болот деген ойдобуз. Кээ бир терминдерди кыргыз тилинде кулакка угулушу боюнча кабыл алууну туура деп эсептебиз, мисалы *clicking* англисче, *кликание* орусча, *чыкылдатуу* деп кыргызчаласак болот да.

Түрк мамлекетин негиздөөчүсү Кемал Ата Түрктүн демилгеси менен түрк сөздөрү мыйзам негизинде башка элдерден кирген сөздөрдөн ылайыкталып тазаланган экен. Азыркы учурда орус парламентинде дагы орус тилин мыйзам негизинде тазалоо талаптары көтөрүлүүдө. Кыргыз тили жөнүндө кабыл алынган мыйзам учурдун талабына туура келип отурат. Бирок тилекке каршы мыйзамда кабыл алынгандар кыргыз тилинин көйгөйлөрүн толук камтыбай калаган, б.а. мамлекет тарабынан берилген мүмкүнчүлүк толук пайдаланылбай калганы өкүнүчтүү. Учурдан пайдаланып кыргыз тилине ылайыксыз кирип калган сөздөрдөн тазаланып же тилибизге ылайыктап кабыл алсак жакшы болмок. Информатикада колдонулган «система-system», «программа—program», «периферия—periphery» ж.б.у.с. биздин турмуш-тиричилигибизде ар күнү колдонулуп жүргөн чет элдик сөздөрдү түздөн түз орус тил варианты менен кабыл алганбыз. Орус тилине болсо айтылыштары, жөндөлүштөрү, жазылыштары жеңил болгондой ылайыкталып киргизип алышкан. Ал сөздөр кыргыз тилине эч кандай ылайыкталбай түздөн түз киргизилгендиктен айтылышы, жөндөлүшү ж.б.лары татаалданып калган. Мисалы, англисче «macro» сөзүн орусча «макрос» түрүндө кабыл алынган. Мунун себеби «макро» түрүндө кабыл алынса ал сөздүн орус тилинде жөндөлүшү, ошону менен катар эле айтылышы дагы татаалданып калмак. Ушундай эле себептерден орус тилинде «матема—тика», «арифметика», «физика», «проблема» ж.б. толуп жаткан сөздөр ошол бойдон кыргыз тилинде кабыл алынып калган. Бул сөздөр баштапкы булагында мүчөсүз берилет жана кыргыз тили үчүн мүчөсү болбогону жеңил айтылаарын байкайбыз. Мисалы, «математика муга—лими» деп айткандын ордуна «математик мугалими» же "техникалык университет" дегендин ордуна "техник университети" деп айтуу кыйла

жеңил. Кыргыз тилине орус тили аркылуу кирген сөздөрдүн көпчүлүгү жумшак үндүү мүчө улануу менен кабыл алынган, кыргыз тилинде болсо ал мүчөлөрдүн кошулушу сөздүн айтылышын татаалдантат.

Айтылгандарга утурлай биринчи кадам жасоо максатында биздин 2002 жылы жарык көргөн "Маалыматтар технологиясы" [2] жана "Информатика негиздери" [3] аттуу окуу куралдарыбызда аталган терминдерди баштапкы булагындай мүчө улабай кабыл алдык. Бул окуу куралдарыбыз боюнча сын пикирлер жана ой—сунуштар биз үчүн өтө баалуу экендигин белгилей кетебиз.

Бир эле түшүнүктүн бир нече терминге ээ болушу дагы кездешет, бул окуучулардын сабактын өздөштүрүлүшүнө жана терминдерди кабыл алышына терс таасир тийгизет. Акыркы жылдары кыргыз тилинде «информатика» предмети боюнча окуу бир топ окуу куралдары, методикалык колдонмолор жарык көрдү, алардын ичинен Ү. Асанов, А Бердиев, А. Жуманазарова лардын [4] «Компьютердик технологиялар», П. Эшенкуловдун [5] « Информатика жана эсептөөчү техниканын негиздери» аттуу ж.б. окулмаларды атасак болот. Эгерде бул китептер—деги терминдерди салыштырып көрсөк, бир эле түшүнүк ар башка аталып калган учурларды жолуктурабыз. "*Внешние устройства*" термини биринчисинде "*сырткы түзүлүш*", экинчисинде "*перифериялык түзүлүш*", үчүнчүсүндө "*жандоочу жабдык*" деп кабыл алынган. "*Программная оболочка*" —"*жандоочу программа*", "*кабыкча*". "*Пользователь*"—"*кардар*", "*колдонуучу*". "*Проводник*"—"*жол көрсөткүч*", "*баштооч*". "*Оперативная память*"— "*тез тутум*", "*оперативдик эс*", "*оперативдүү эс*" ж.б.

Ошондой эле бир термин менен бир нече түшүнүктү берилип калган учурлар дагы кездешет. Мисалы: "*путь*" сөзү үчүн дагы "*жолчо*", "*шина*" үчүн дагы "*жолчо*" деген термин колдонулуп жүрөт.

Төмөндө көп учураган сөздөрдүн орусча - кыргызча -англисче салыштырмалуу кыскача сөздүк келтирилди.

ОРУСЧА	КЫРГЫЗЧА	АНГЛИСЧЕ
база данных	берилиштер базасы	database
веб сайт	желе оруну	web site
веб страница	желе барагы	web page
внешнее устройство	тышкы түзүлүш	peripheral device
внешняя память	сырткы эс	auxiliary memory
всемирная сеть	дүйнөлүк тармак	world wide web—www
вставка и вырезка	кыстаруу жана кесип алуу	insert and cut
встроенный стиль	ичине орнотулган стил	built—in styles
гибкий диск	ийилчеек диск	floppy disk
графика	график	graphics
дисковод	диск тейлегич	driver
домен	ээлик (домен)	domain

драйвер устройства	түзүлүш тейлегич (драйвер)	driver device
жесткий диск	катуу диск	hard disk
запись	жазылыш	record
запоминающее устройство	сактагыч түзүлүш	storage device
запоминающее устройство прямого доступа	түз жетүүчү сактагыч түзүлүш	direct—access storage device
звездообразная сеть	жылдызча тармак	star network
интегрированное программное обеспечение	Коштурулган (интегрлештирилген) програмдык жабдык	integrated software
интепретатор	интерпретерчи (талдоочу)	interpreter
интерактивная справка	интерактивдүү суроо—жооп (сурамжылоо)	online help
интерфейс пользователя	колдонуучунун интерфейси	user interface
информационная система	маалыматтар системи	information system
кликание	чыкылдатуу	clicking
коммуникация	байланыш—катыш	communication
компилятор	компилегич	compiler
компьютерная программа	компьютер програмы	computer program
компьютерные оборудования	компьютер жабдуулары	hardware
контролер	текшергич	controler
курсор	жылгыч	curcor
локальная сеть	жергиликтүү тармак	local area network
магнитная лента	магнит тасмасы	magnetic tape
магнитный диск	магнит диски	magnetic disk
макрос	макро	macro
материнская плата	энелик такта	motheboard
микропроцессор	микропроцессор	microprocessor
мобильный	ыкчам (мобилдүү)	portability
модем	модем	modem
монитор	монитор	monitor
мультиплексор	мультиплексор	mux—multiplexer
мышь	чычкан	mouse
начальная страница	алгачкы барак	home page

объектная программа	объектүү програм	object program
оперативная память	тез (негизги) эс	main memory
операционная система	иштетүү системи	operation system
отладка программы	програмды түзөтүү	debugging program
отладчик	түзөткүч	debugger
память	эс	memory
персональный компьютер	жеке компьютер	personal computers
плоская панель отображения	чагылдыруучу жалпак панел	flat panel displays
поле	талаа	field
пользователь	колдонуучу	user
прикладное программное обеспечение	колдонмо програмдык жабдык	application software
принтер	принтер	printer
программист	програмдоочу	programmer
программная оболочка	програмдык кабыкча	software shell
программное обеспечение	програмдык жабдык	software
прокрутка	жылдыруу	scrolling
прокси сервер	амир (прокси) сервер	proxy server
процессор внешнего интерфейса	тышкы интерфейс процессору	front—end processor
путь	жол	path
рабочие станции	жумушчу станция	workstation computers
разрешение	чечилүү	resolution
расширительное место	кеңейтүүчү туташ орун	expansion slots
сервер	сервер	server
сеть	тармак	network
сеть кольцообразной структуры	шакекче түзүлүштүү тармак	ring network
системная (материнская) плата	системдик(энелик) такта	motherboard
системное программное обеспечение	системдик програмдык жабдык	system software
системный блок	системдик блок	system unit

системы счисления	эсептөө системи	number system
сканер	сканер	scanner
след	из	track
суперкомпьютер	супер–компьютер	super computers
таблица	жадыбал	table
терминалы	терминалдар	terminals
тестирование программы	програмды сыноо (тестирлоо)	testing program
транслятор	которгуч (транслятор)	traslators
указатель	көрсөткүч	pointer
указатель мыши	чычкан көрсөткүчү	mouse pointer
устройства отображения	чагылдыргыч түзүлүш	display device
устройство управления позицией	орунду башкаргыч түзүлүш	pointing devices
устройсто вывода	чыгаргыч түзүлүш	output device
файл	файл	file
файл прямого доступа	түз жетүүчү файл	direct–access file
факс	факс	fax
форматирование	калыптоо (форматтоо)	formating
хакер	хакер	hacker
хранение	сактоо	storage
шина	жолчо	buse
шинообразная сеть	жолчо түзүлүштүү тармак	buses structured net
экран	экран	screen
электронная почта	электрондук почто	e–mail
электронная таблица	электрондук жадыбал	spreadsheet

АДАБИЯТТАР

1. Журнал "**Информатика и образование**" № 8 2001, №№ 3, 6 2002.
2. А. ӨМҮРАЛИЕВ, Р. ТАБЫШОВ, **Иноформатика негиздери** (Бишкек, 2002), 359 бет.
3. А. ӨМҮРАЛИЕВ, **Маалыматтар технологиясы** (Бишкек, 2002), 294 бет.
4. Ү. АСАНОВ, А. БЕРДИЕВ, А. ЖУМАНАЗАРОВА, **Компьютердик технологиялар**, (Бишкек, 2000), 355 бет.
5. П. ЭШЕНКУЛОВ, **Информатика жана эсептөөчү техниканын негиздери**, (Бишкек, 1997), 336 бет.